

Валентина ЖИВКОВИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ПРЕТЊЕ КАЗНОМ ИЗОПШТЕЊА У КОТОРУ (XIII – XV ВЕК)*

Анстракт: На основу писаних извора анализирани су узроци и последице кажњавања екскомуникацијом и интердиктом у позносредњовековном Котору. Пораст броја изопштења из хришћанске заједнице, односно ускраћивања Светих тајни, стајао је у директној вези са развојем култа хостије и значаја причешћа у позном средњем веку. Разматрани су различити узроци примене ових казни – религиозни, политички, економски, као и они који се односе на грехе појединаца. Посебна пажња усмерена је на садржај тестамена Базилија Матовог из 1327. године у којем се говори о интердикту и изопштењу которских свештеника, а које до сада није било познато у науци.

Кључне речи: екскомуникација, интердикт, Котор, опорука, Свете тајне, трговина, грех.

У западноевропском средњем веку постојао је један духовни, политички и социјални концепт који је по својој вредности, снази и свеобухватности превазилазило све друге. То је била идеја о јединственом хришћанском друштву. Припадност хришћанској вери је био основни социјални императив који је превазилазио питање религиозности. Хришћанство је стекло моћ да повезује вернике, без обзира на њихову друштвену, економску и професионалну припадност. Са друге стране, вера је у средњем веку била и снажно средство искључивња људи из

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура* (Ев. бр. 177003).

друштва хришћанске заједнице. Не тако ретко, у позадини искључивања појединаца због непоштовања хришћанских норми и закона цркве, лежали су политички, економски и лични мотиви.

Римокатоличка црква је очекивала и захтевала од верника да хришћанске моралне постулате следе у свом свакодневном јавном, приватном и професионалном животу. У најближој вези са овом тенденцијом стајало је умножавање разлога због којих је црква интервенисала претњама изопштавања из хришћанске заједнице. Са позносредњовековним успоном градских комуна и, посебно, њиховог начина пословања и живљења, неки греси су постали уочљивији. Процес развоја банкарског, трговачког и занатског пословања донео је на површину изразито супротстављање између законитости које је носио свакодневни живот и оних које је наметала црква. Тако је вођење узорног хришћанског живота за сваког појединца значило превазилажење супротности између захтева свакодневице и духовних начела које је прописивала црква. Да би задржао социјални и економски статус и остао равноправни члан заједнице у којој живи и хришћанског друштва у целини, верник је морао да усклади активности из профаног живота са хришћанским нормама. Због своје активне укључености у световни и пословни живот градова и црквена лица су била суочена са овим проблемом. Црквени ауторитети су различитим начинима покушавали да одрже контролу и увид у дисциплину лаика, свештеника и редовника. Главни помагачи у томе били су новоосновани просјачки редови, који су активност усмерили на градове и прилагодили своје учење динамици и проблемима које је носио живот у градским заједницама. Фрањевци и доминиканци су настојали да одрже близак и непосредан контакт са широким кругом верника, чиме су штитили очување вере и дисциплину верника. Непоштовање закона цркве и теолошких догми имало је за последицу опомене, а потом и изрицање казни, које су хијерархијски биле разврстане према тежини почињеног греха.

Црквене власти су у позном средњем веку често посезале за застрашивањем казном изопштења (лат. *excommunicatio*), а ако претња није имала одјека, уследило би и изрицање саме казне. У првим вековима, екскомуникација је била крајња мера која се није изрицала олако, већ само у случајевима највећих моралних огрешења и злочина против вере, како би се заштитили и одбранили интереси цркве. Међутим, у касном средњем веку за овом казном се посезало знатно чешће. Тако би казна изопштења уследила због кривоклетства, насиља над свештеним лицима, непоштовања црквених ауторитета, незаконитог присвајања црквене

имовине, непојављивања на суду. Уз све то, треба истаћи да је екскомуникација у позном средњем веку постала снажно и ефикасно дипломатско, политичко и економско оружје против неподобних људи.¹

Након што би црквена власт појединцу више пута поновила претњу екскомуникације због почињеног греха и непоковања црквеном ауторитету, ступала је на снагу и сама казна. Екскомуникација је значила забрану присуства кажњеног црквеним службама, примања или давања Светих тајни и сакрамената и немогућност обезбеђивања хришћанске сахране, молитви и миса за спас душе. Ако би екскомуницирана особа ушла у цркву - богослужење је морало да буде прекинуто. Такође, строги вид казне је значио и забрану трговине са другим верницима и, коначно, потпуно искључивање кажњеног из хришћанске заједнице. Треба нагласити да казна није била трајна и да је престајала након покајања кажњеног и исправљања греха због којег је изречена.² Екскомуникација је била делотворна у два правца. Код људи је изазивала огроман страх, посебно због чињенице да изопштење из земаљске цркве може прерасти и у изопштење из небеске цркве, односно да неће добити последње помазање и прописну сахрану, уколико не би окајали грехе и исправили начињену штету. Друга, не мање застрашујућа страна ове казне, била је друштвена изолованост коју је она стварала.³ Изолација је обухватала сваки аспект социјалног живота, укључујући и пословање, односно зарађивање за живот, будући да је сваки контакт са изопштеним повлачио

¹ О казни екскомуникације са становишта духовних и социјалних импликација које је носила са собом, в. R. N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215-c. 1515*, Cambridge 1995, 295-296.

² Казна екскомуникације изрицана је јавно током три узастопне недеље на главном градском тргу. Изрицање изопштења често је задобијало веома театралну форму у којој су симболички ритуали играли важну улогу. Бискуп заједнице у којој је екскомуницирани живео и дванаесторица свештеника стајали би у кругу у катедралној цркви и са звонима, књигом и свећама које су се гасиле у сирћету, симболички су изопштавали кажњеног из тела цркве. О екскомуникацији и појединачним примерима њеног изрицања, в. В. А. Pavlac, *Excommunication and Territorial Politics in High Medieval Trier*, Church History, Vol. 60, No. 1 (Mar, 1991) 20-36; R. H. Helmholz, *Excommunication in Twelfth Century England*, Journal of Law and Religion, Vol. 11, No. 1 (1994 - 1995) 235-253.

³ О поменима казне екскомуникације у неколико словенских епитимијних зборника, као изворима за истраживања народне културе, в. С. Бојанин, *Парохијска заједница у огледалу српских пенитенцијалних зборника*, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора: зборник радова са научног скупа одржаног 19-21 марта 2009, Београд, САНУ 2009, 261-283.

за собом екскомуникацију. Тензија између укључивања и искључивања из хришћанског друштва је нарочито постала изражена у позном средњем веку, а тежња за преживљавањем у овоземаљском и спасењем на оном свету значила је проналажење својевсног компромиса.⁴

Друга делотворна, и у позном средњем веку често изрицана казна, био је интердикт (лат. *interdictum*). Интердикт је значао привремену забрану богослужења и давања Светих тајни, али без искључења из хришћанске заједнице. Представљала је колективну или персоналну казну коју је црквена власт изрицала заједницама и свештенству или појединцима. Могла је да варира по тежини и примени забране. Уопштено, интердикт је подразумевао забрану служења литургије, јавног служења сакрамената, звоњења црквеног звона, свечаног сахрањивања и служења миса за спас душе оних који су кажњени. Није било забрањено крштавање деце, приватно служење сакрамената, односно иза затворених врата цркве, ношење виатикума болеснима, приватно и несвечано венчавање. Кажњавање локалних цркава и бискупија често је стајало у најближој вези са тежњама надбискупија, као и папске курије, да осигурају и учврсте своју политичку и економску власт над појединим дијецезама. То се посебно може сагледати на примеру италијанских средњовековних комуна.⁵

Колико су се казне изопштења и интердикта одражавале на свакодневни јавни и приватни живот Которана? Сазнање о томе пружају сачувани извори у којима се помиње казна екскомуникације и интердикта. Посебно треба истаћи један извор који до сада није разматран у контексту изрицања казне изопштења у Котору. То је опорука Базилија Матовог из 1327. године која знатно мења досадашњу слику о динамици суочавања Которана са интердиктом. Такође, за стицање потпуније слике о овом питању требало би се осврнути и на развој религиозне праксе везане за Свету тајну причешћа, култ хостије, сахрањивање и завештање молитви за спас душе покојника, чија реализација је довођена у питање након што би казна изопштења била изречена.

⁴ Питање искључивања из средњовековног друштва разматрала је у новије време: Z. Janeković Römer, *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*, Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba, ur. T. Popić, Zagreb 2004, 21-40.

⁵ О различитим последицама интердикта, са посебним освртом на снажење религиозних група какве су флагеланти, фратичели и катарии, на примеру кажњених комуна Фиренце и Асизија у XIII и XIV веку, в. R. N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe*, 296-298.

Редефинисање значаја Свете тајне причешћа и култа хостије у касном средњем веку пратио је и пораст броја претњи и кажњавања екскомуникацијом и интердиктом, односно ускраћивања примања и давања светих тајни. Веза између причешћа, греха и екскомуникације је ојачана одлукама донетим на IV латеранском концилу 1215, године када је посебан акценат стављен на поштовање и повезаност две свете тајне - исповести и причешћа. Наиме, хостију није могао да прими онај ко није исповедао своје грехе. Одлуци су претходила разматрања теолога током XII века о критеријумима и условима под којим се може примити причест која има за циљ спасење и спајање са Христом, односно покајање и одустајање од грешног живота. Латерански концил је прописао обавезно исповедање за сваког верника макар једном годишње, као и примање причести бар на Ускрс, под претњом екскомуникације из цркве и богослужења и ускраћивања хришћанске сахране. У овом пропису је јасно подвучена веза између екскомуникације, поштовања светих тајни исповедања и причешћа и спасења душе након смрти.⁶ То су и три кључна елемента о којима говоре поједини которски писани извори. Њима треба придодати, као важна сведочанства о религиозним прокупацијама времена, и програме сликане декорације которских цркава.

Чињеница на коју треба обратити пажњу јесте да је пораст значаја исповести као предуслова причести, довео цркву у ближи контакт са верницима и тиме продубило могућности које је црквена власт имала у контолисању хришћанске заједнице. Уздизање причешћа као врхунца сакраменталног искуства сваког верника, у којем се гледа, адорира и прима тело Христово, свакако је морало да се одрази и на доживљај претње и казне екскомуникацијом, као ускраћивања овог светог чина у животу једног хришћанина. Усмереност пажње которских верника на причешће, односно на службе *Depositio* и *Elevatio* хостије, расветљава избор сцена које се сликају у првим деценијама XIV века у олтарским просторима две највеће градске цркве, у катедрали Светог Трипуна и конкатедралној колегијалној цркви Свете Марије од реке.⁷ Сликање сцена

⁶ О Светим тајнама у религиозној пракси Западне Европе и канону *Omnis utriusque sexus* Латеранског концила, в. R. N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe*, 30-35. Анализирајући развој евхаристичког празника *Corpus Christi*, Мири Рубин се посебно осврнула и на повезаност између исповести и причести, в. M. Rubin, *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge 1991, 65, 83-86, *et passim*.

⁷ О сакраменталној симболици апсидалне сликане декорације катедрале Светог Трипуна и Свете Марије Колеђате, в. В. Живковић, *Религиозност и уметност у Котору (XIV–XVI век)*, Београд 2010, 194-198, 244-252, *et passim*.

из циклуса Христовог Страдања и Посмртних јављања којима се симболички представљају службе везане за хостију и само причешће непосредно претходи или чак настаје управо у време када су се грађани Котора сусретали са претњама а потом и казном интердикта.

Због економског профита и социјалног угледа које је бискупско достојанство доносило, у Котору је статутарно било забрањено да бискуп постане грађанин Котора, већ је то достојанство могао да носи неко ко је долазио из другог града и средине. Проблем је настао 1328 године када је папа именовоа Которанина Сергија Болицу за бискупа, али су му његови суграђани забранили улазак у град. Суштина овог проблема је био сукоб око права на постављање бискупа у Котору између папе и надбискупа Барија. Которани су за бискупа примили Јована из Витерба, кога је поставио надбискуп Барија. Тиме су само поновили поштовање ранијег обичаја према којем је бискупа предлагао капитал каноника катедралне цркве и надбискуп под чију јурисдикцију је бискуп потпадао. Са друге стране, папа Јован XXII је поштовао првенство Свете столице, и зато је предложио и именовоа Сергија за бискупа. Которани су стали у одбрану градске законске аутономије, поштујући одредбе свог стаута, не правећи изузетак што је наредба долазила од папе. Чак су испунили и новчану законску казну статутарно предвиђену за овакав прекршај и запленили имовину богате властелске породице Болица, а Сергијевог брата Марина и његове синовце затворили у тамницу. Због настале ситуације, папа је преузео мере и прво изузео Котор из надлежности надбискупа Барија и поставио дубровачког надбискупа и хварског бискупа да заведу ред и поставе Болицу на место које му је одредио, а да се из статута избрише члан који је ограничавао папске одлуке и *libertas ecclesiae*. Након што ове мере нису уродиле плодом, папа је 1. јуна 1330. године запретио екскомуникацијом судијама, већницима и појединим свештеницима, а целом граду интердиктом. Након што ни ова тешка претња није донела очекиване резултате, ступила је на снагу и сама казна. Током 1331. године ствари су кренуле да се смирују, те је Сергије Болица постао бискуп у Пули, а Которани су примили за бискупа папског изабраника, Рајмонда од Агула. Уследило је и повлачење интердикта и екскомуникације појединаца 12. јуна 1331. године, а са извесним потешкоћама и враћање имовине Болицама и повлачење спорног члана статута.⁸

⁸ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* vol. IX, Zagreb 1911, br. 344, 360, 361, 362, 423 - 426, 448, 449, 455; О историјским околностима везанима за сукоб Котора и папе и бацања интердикта на град писали су: *Историја Црне Горе 2/1* (С. Ћирковић) Титоград 1970, 92-93; J. J. Martinović,

Међутим, пре овог сукоба, Котор се сусрео са још једном казном интердикта, о којој у науци није било речи. О томе сведочанство пружа тестамент которског грађанина, Базилија Матовог, заведен 22. октобра 1327. године.⁹ Документ је посебно драгоцен из два разлога. Као прво, представља директан израз забринутости верника суоченог са проблемима интердикта и екскомуникације свештених лица који су погодили његов родни град. Зато се Базилије у тестаменту посебно позабавио решавањем своје сахране и обезбеђивања служења молитви и миса за спас душе. Други разлог јесте да садржај овог тестамента отвара питање другачијег сагледавања историјских прилика у Котору будући да се град два пута у кратком временском распону сукобио са папом.

У свакодневном животу града, интердикт је највише погађао тестаментарну праксу. Наиме, поред забрана које се тичу богослужења, кажњеној градској цркви није било дозвољено ни служење миса за мртве. Казни нису подлегали једино просјачки редови. Отуда су се опоручитељи у таквим приликама обраћали фрањевцима и доминиканцима за сахрањивање и служење миса *pro remedio animae*. У складу са таквом фунерарном праксом која је важила током трајања казне интердикта, своје последње завештање је саставио Которанин Базилије Матов. Већ на самом почетку тестамента, запажа се одступање од уобичајене тестаментарне праксе у Котору XIV века према којој су најчешће епитропи доносили опоруку нотару на препис и оверу, уз присуство судије и сведока. Базилије је сам дошао код нотара и затражио да његово последње завештање сведе у форму јавне судске исправе. Починье уобичајеном формулом којом

Crkvene prilike u Kotoru prve polovine XIV vijeka, Perast 2003; L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, Podgorica 2006, 47-50, *et passim*; J. J. Martinović, *Papinski interdikt i ekskomunikacija Kotorana u prvoj polovini 14. vijeka*, Hrvatsko – crnogorski dodiri / crnogorsko - hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja, ur. L. Čoralić, Zagreb 2009, 147-155. У Дубровнику је 1337. године настављено суђење Котору због спорне статутарне одлуке о пореклу бискупа која је била повод сукоба, Т. Smičiklas, *Codex diplomaticus* vol. X, br. 330-339.

⁹ *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335*, ed. A. Mayer, Zagreb 1951 (dalje: MC vol. I), br. 438. Епитропи су пред судом потврдили потпуно испуњење Базилијеве последње воље у марту 1336. године, *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332-1337*, ed. A. Mayer, Zagreb 1981 (dalje: MC vol. II) br. 979. Базилије Матеи се више пута помиње у судско – нотарским исправама. Значајно је поменути да је имао патронатско право над црквом светог Луке, те заједно са другим хередитарима, 1326. године изабрао Драгона, сина Сергија Базилија, за опата цркве, MC vol. I, br. 134. Као покојни се помиње 1333. године, MC vol. II, br. 470.

изражава да је разлог састављања опорукe болест - *Basilius Mathei infirmus jacens, sanam habens memoriam et loquellam, hoc ultimum testamentum meum de rebus meis dispono*.¹⁰ Завештања која следе углавном су упућена фрањевцима и црквама које су се тада налазиле под фрањевачком кустодијом. Са друге стране, Базилије истиче да которске свештенике изузима из даривања све док се не ослободе екскомуникације (*Item volo, quod cuilibet sacerdoti, cuius Catera, dentur sex (dentur) pro missis, sed tum quando reconciliati erunt de istis excommunicationibus*). Прво завештање има литерерну форму и по томе се поново издваја од других которских тестамената овог времена. Базилије жели да његови преци не почивају без сећања (*In primis volo ad hoc, ut mei defuncti non jaceant sine memoria*) и у ту сврху обавезује своју децу да приходе од винограда дају за вечерња која треба да служе два фрањевца, један на годишњицу смрти његовог оца, а други на годишњицу смрти његове мајке. Такође, од истог прихода два фрањевца треба да служе *vigilias* и на његову и на годишњицу смрти његове жене. Након овог, завештава фрањевцима четрдесет перпера да направе *aliquod signum in ecclesia*. Малој браћи оставља десет перпера и за служење миса. Вотивни дар завештава и цркви Свете Марије у Улцињу. Оставља четрнаест перпера када се буде постављао кров (*pro copertura*) на цркви Светог Базилија. Треба нагласити да је у питању црква посвећена светитељу по којем је Матов добио име. Седам перпера завештава цркви Свете Марије од Гурдића, која је била под управом фрањеваца. По пет перпера оставља презбитеру Рикарду, свом духовном оцу, и презбитеру Јовану Клементису да препоруче његову душу Богу у својим молитвама. Базилије је дао и новац за окајање нанетих увреда, али је за разлику од таквих уобичајених завештања, ту суму наменио неком добром човеку да оде на ходочаснички пут. Ако се то не би десило, новац треба да се потроши за мираз двојкама без родитеља (*Item sentio me habere de malo ablato perperos centum, quos volo, ut detis alicui bono homini, qui ire voluerit ad passagium, uel maritatis pro ipsis centum perperis duas orfanas, si passagium non fuerit*). Десет перпера оставља и за мисе фрањевцима *de Antibaro*. Посебну суму новца је наменио да је његови епитропи према својој мудрости расподеле *pro pauperibus et orfanis et ubi eis melius*

¹⁰ Болест је била најчешћи разлог због којег су се Которани састављали тестамент, судећи према изворима из треће и четврте деценије XIV века. Разлоге писања последњег завештања у Задру, Трогиру, Дубровнику и Котору у позном средњем веку, разматрао је (на основу објављене и необјављене архивске грађе): Z. Ladić, *O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka*, Raukarov zbornik, Zagreb 2005, 607-623.

videbitur. Након именованја епитропа, међу којима нема црквених лица, што је такође необично за тадашње которске опорукe, Базилије је изразио жељу да га фрањевци испрате до гробнице и сахране, а да ниједан которски свештеник не сме да држи службу над његовим телом: *Item volo, quod si deus de hac vita iuxerit animam meam transire, fratres minores corpus meum cum cruce eorum consociet, et ad locum suum ferant, et nullus clericorum huius ciuitatis officium suum super corpus meum faciant*. Ова одлука и претходно наглашавање да ће которски свештеници добити дар који им је завештао тек кад се ослободе казне екскомуникације представљају кључ за разумевање ситуације у граду на који је бачен интердикт. Можда би у том контексту требало тумачити и Базилијеву жељу са којом завршава своју опоруку. Наиме, необично за тестаментарну форму у Котору, Базилије је на самом крају опорукe оставио десет перпера неке ко би отишао на ходочашће у Рим да моли за његову душу: *Item volo, quod pro facto, quod teneor ire Romam, detis alicui homini perperos decem, quod vadat pro me*. Завештање одласка на ходочашће у Рим и његово место на крају тестаamenta свакако говори о Базилијевој преокупацији спасењем душе након смрти у време када су његов град и свештеници били кажњени.

Треба истаћи да је након Базилијевог из 1327. године прва следећа сачувана опорука последње завештање Толије, удовице Паскала де Тоцена и носи датум 2. март 1330. године. По садржају се не издваја од уобичајених, односно нема ни помена екскомуникације свештеника и немогућности да тело покојника испрате которски свештеници до гробног места и одрже службу за спас душе.¹¹ То је опорука писана у време трајања сукоба Котора са папом око избора бискупа и датира пре претњи екскомуникацијом и њеном реализацијом.

Опорука Базилија Матовог је заведена у форму јавне судско – нотарске исправе 22. октобра 1327. године. Тестамент непосредно говори о екскомуникацији појединих свештених лица, и посредно о опоручној пракси и условима сахрањивања који су били промењени током трајања казне интердикта. Питање које опорука отвара јесте о којем се то интердикту ради, односно који су историјски догађаји изазвали кажњавање Котора. Наиме, тестамент датира годину дана раније од почетка сукоба између Котора и папе око именовања бискупа, који је завршен изрицањем казне

¹¹ *Tollia, uxor quondam Pascalis de Tocen* на првом месту жели да се од имовине коју поседује одвоји сто перпера за одржавање миса за њену душу. Петнаест перпера је наменила за окајање нанетих увреда. Пет перпера оставља свом духовном оцу. Свом брату, презбитеру Паску оставља седам перпера. Пет перпера је наменила *pro scriptis*, а сиромашнима десет перпера, МС vol. I, 629.

интердикта Котору. На основу писма папе Јована XXII којим потврђује именовање Которанина Сергија Болицу, клерика у Риму, за которског бискупа, као почетак сукоба узима се година из које датира овај извор - у јесен 1328. године. Сама казна изопштења је изречена након претњи у јуну 1330. године. Садржај опорукe Базилија Матовог недвосмислено говори о постојању исте казне над Котором годину дана пре писма, које се узима као почетак сукоба и три године пре изрицања интердикта. Кажњавање Котора интердиктом чак два пута за кратко време говори о динамици сукоба између папе и Котора и наводи на размишљање о постојању дубљих разлога који су лежали у позадини сукоба. Треба приметити још једну необичну чињеницу, а то је да се опорукe које су оверене током трајања интердикта, односно након јуна 1330. па до 12. јуна 1331. године не разликују по садржају *ad pias causas* од уобичајених опорукa за Котор у то време.¹² То би говорило у прилог претпоставци да Которани нису у свим сегментима поштовали казну интердикта.

Разматрајући питање интердикта који је погодио Котор 1330. године, Ленка Блехова Челебић је изнела претпоставку зашто Которани нису довољно озбиљно схватили ситуацију која је довела до црквених санкција. Наиме, папа Јован XXII који је изрекао интердикт Котору и изопштио свештенике и поједине градске судије, био је познат по веома честом изрицању казни интердикта и екскомуникације. Због тога постоји разумна могућност да су учестале претње ослабиле снагу и ефикасност казни које је овај папа изрицао. Познато је да је папа Јован XXII у једном дану, 5. јула 1328. године, казнио суспензијом, екскомуникацијом или интердиктом чак четрдесет шест опата, тридесет бискупа, пет надбискупа и једног патријарха.¹³ Оваквој политици папе Јована XXII треба придодати и кажњавање Котора интердиктом о чему говори опорукa Матовог из 1327. године.

Премда је казна екскомуникације била велика, ипак је тешко дати сигуран закључак о томе какве је реакције она код верника изазивала. Поред ова два помена интердикта и екскомуниције, писани извори касносредњовековног Котора сведоче да се за претњом екскомуникације

¹² МС vol. I, 626, 627, 628, 680.

¹³ L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, 286. Папа је био познат и по томе што је екскомуницирао Виљема Окамског и Мајстера Екхарта, а фрањевце спиритуалаце, због њиховог тумачења сиромаштва, осудио је за јерес. Такође, папа Јован XXII је активно спроводио идеју очувања и ширења католичанства што га је довело у сукоб са српским краљем Милутином, в. М. Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац 1934, 20-28.

посезало прилично често и да су прекршаји који су је изазивали били разнородни. Сваки верник, како лаик тако и свештено лице, могао је врло лако да се нађе у улози изопштеног. На основу расположивих извора стиче се утисак да је екскомуникација била у првом реду социјални, а тек потом религијски феномен. Претња и казна су постали легално оружје које се користило најчешће из пословних, економских и политичких разлога, а њихова делотворност је била променљива, а често је зависила од угледа и моћи које је изопштени имао у свом родном граду.

Са претњама екскомуникације Которани су се сусретали у више наврата. Ситуације које су изазивале предузимање ових мера биле су различите, од преступа свештенства и лаика до усмеравања понашања верника и постизања одређених професионалних, политичких и економских циљева. Неколико издвојених примера омогућавају да се стекне увид који су то прекршаји у верском и социјалном понашању појединаца у которској градској средини позног средњег века изазивали претњу изопштењем из хришћанске заједнице.

Међу првим поменима ове казне јесте Которски извор из средине XIII века и представља један од првих помена ове казне у граду. У питању је декрет који је донео капитул катедралне цркве Светог Трипуна 1255. године. Према овој одлуци, строго је забрањено да се у црквене редове примају ожењени и бигамисти. Намера црквених власти, како су нагласили, била је да искорене из цркве *odia et scandala* и да редовници живе према *ecclesiastica jura*. За овакве прекршаје запретили су казном екскомуникације.¹⁴

Изопштењем из цркве се претило и у случајевима непридржавања судских обавеза, за које су већ постојале законске санкције у статуту. Када је за епитропе свог последњег завештања године именовано свог духовног оца, свештеника Јунија Крамолија, Теодора Гуиманоја и свог брата Јунија, свештеник Марко им је под претњом изопштења (*sub pena excommunicationis*) наложио да морају да испуне његово последње завештање и потом додао: *Quod si non adimpleueritis, uos interpello apud deum omnipotentem, qui erit iustus iudex inter uos et me*. Свештеник Марко је опоруку саставио суочен са болешћу (*Ego presbiter Marcius infirmus iacens, sanam habens memoriam et loquelam, facio hoc meum ultimum testamentum*) Опоруку су донели на препис и оверу 1334. године двојица његових епитропа, свештеник Јуније и Теодор Гуиманој.¹⁵

¹⁴ *Monumenta Montenegrina VI. Episkopi Kotora i Episkopija i Mitropolija Risan*, ed. V. D. Nikčević, Podgorica 2001, 92-93.

¹⁵ MC vol. II, 886.

Особено преплитање сакралног и профаног карактеристично за позносредњовековна друштва,¹⁶ значило је и снажније уплитање цркве у питање градског пословања. Разлози за изрицање казне екскомуникацијом проширили су се и на случајеве трговања које се косило са захтевима црквеног календара. Током неколико деценија прве половине XV века которску привредну, трговачку и религиозну свакодневицу потресали су догађаји, који су на тренутке задобијали драматичне облике. Повод је био један закон који је 1435. године донела которска општина у сарадњи са црквом. Према овој одредби, становницима града и његове околине забрањено је да раде недељом и током одређених црквених празника. Чињеница које ја узбуркала Которане јесте да се ова забрана односила и на одржавање традиционалног которског недељног трга.¹⁷ Одредбу да за време дугачког списка црквених празника и недељом не сме да се ради, односно да све радње у граду треба да буду затворене, што је подразумевало и забрану одржавања тргова и сајмова, Которанима је усмено саопштио бискуп Марин Контарено током служења велике мисе у катедрали.¹⁸ Бискуп је потом написану одредбу причврстио на главна врата катедрале Светог Трипуна. Очигледно је овај пропис остао без правог резултата, пошто је Марин Контарено 12. децембра 1436. године морао да посегне за ултимативним наредбама - запретио је *penam excommunicationis* свим Которанима који би радили недељом и за време празника. Зачудо, бискупова претња изопштењем показала се неефикасном будући да су се недељни тргови у Котору задржали чак наредних седам година. То је било време када бискуп није могао да контролише поштовање одредбе јер није пуно боравио у граду. У таквој ситуацији, Которанима су свакодневне трговачке потребе и економски закони понуде и потражње превагнули над страхом од екскомуникације.

¹⁶ Питање преплитања сакралног и профаног на примеру празника и светковина у новије време је обрадио С. Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији*, Београд 2005.

¹⁷ Которска властела је 1428. године упутила молбу Сињорији да им се дозволи одржавање новог годишњег сајма *in festo Sancte Trinitatis*. Млечани су овај захтев одбили, образлажући да би се окупљањем мноштва људи угрозила безбедност града, в. Г. Ćremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* XXXIII-XXXIV (1921-1922) 135-136.

¹⁸ Попис празничних дана на које се односила забрана доноси: А. St. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom Republikom (1420-1797)*, Zagreb 1934, 82, 94, 136-137; И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950, 141. О бискупу Марину Контарену и о пропису о поштовању празничних дана писала је: К. Митровић, *Которски бискуп Марин Контарено и српска деспотовина*, *Историјски часопис* XLIX (2002) 67-91.

У складу са захтевима религиозности времена, бискуп је прибегао другачијем приступу који је уродио плодом. Коначно укидање недеље као трговачког дана догодило се тек након што је вернике на ту промену припремио један проповедник. Уобичајено за време касног средњег века, велики утицај на становнике градова имале су проповеди које су на трговима и у црквама држали доминиканци и фрањевци, посебно опсерванти, припадници строге стеге ових редова. Мали брат Никола из Задра је током зиме 1443. године држао ватрене проповеди у которској катедрали. Садржај својих проповеди је прилагодио сходно локалном проблему те је имао циљану групу људи које је нарочито осуђивао – трговце, зеленаше, и посебно оне који раде током недељног сајма. Жаром и вештином убеђивања речитим аргументима, овај проповедник је успео да потресе савест которским трговцима. Али изгледа да је и то било недовољно да би се одрекли свог уносног недељног трга. Након фрањевачких проповеди, кнез Леонардо Бембо је сматрао да је ситуација повољна да се уведе нови закон о трговању. Међутим, Которани су ипак покушали да спрече доношење закона. Током заседања Малог већа пред провидура је изашла депутација которске властеле и пучана, са захтевом да се закон не донесе, јер би његово усвајање означило потпуни крах которског трга. Преокрет је настао када је у дворану за већање ушао которски бискуп Марин Контарено са фра Николом из Задра. Поново су запретили екскомуникацијом, ако би се Которани држали *contra timorem Dei et honorem mundi*. Пошто их је подржао и кнез, коначно је донет закон да се недељом може трговати само предметима дневне употребе, а за велики традиционални которски трг одлучено је да се одржава у суботу. Дозвољено је да се у недељу продају само брзо кварљиве намирнице и дрва за грађу и огрев.¹⁹

Физички насртаји на свештена лица су строго осуђивани и кажњавани изопштењем. Међутим, ни сами свештеници нису били изузети од решавања проблема насиљем. Судаћи према сачуваним которским изворима, највећи број претњи екскомуникацијом изрицан је свештеним лицима. Позадина покретања тужбе била је различита, од дуговања новца, противправног убирања прихода од цркве,²⁰ до проблема

¹⁹ Последице су биле далекосежне и градска трговина је почела да јењава. Од тог времена све више напредује недељни трг у Херцег-Новом, в. А. St. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom Republikom*, 82-83, 94.

²⁰ Два случаја екскомуникације свештеника због противправног присвајања црквених поседа детаљно је обрадила на основу необајвлених архивских извора: L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 331–338. У питању су свештеници Трипун

везаних за насилну страну људске природе. Да су се овакви злочини дешавали у которској бискупији током средњег века говоре два временски удаљена примера - један из 1288, а други из 1449. године. Крајем XIII века которски бискуп Домније је борбу око превласти над католичким црквама у Брскову коју је водио са дубровачким доминиканцима пренео на домен физичког обрачуна. Тужбу против бискупа Домнија поднели су которски доминиканци, који су били под дубровачком кустодијом, 1288. године наглашавајући како је бискуп починио злочин који треба бити кажњен његовом екскомуникацијом. Док је њихов брат Урбан држао мису у част Бога и блаженог Доминика мученика, бискуп и неколико свештеника је ушло у цркву Светог Бартоломеја, насрнувши песницама на њега. Након овог злочина, отишли су до цркве Светог Павла, коју су такође држали доминиканци, и претукли брата Савина из истог реда. Папа Никола IV је тражио од дубровачког опата Светог Михаила на Шипану да которског бискупа доведе пред папски суд.²¹

Средином XV века которски свештеник Матија Паутинов је отпутовао у Рим и тужио код папе свог колегу, свештеника Антонија Друшка, сина богатог которског трговца из редова пучана, Марина Друшка, да га је заједно са својим друштвом, претукао на тргу Свете Марије Колеђате. Папа је упутио декрет 1449. године и тражио да которски бискуп Марин Контарено екскомуникацијом казни починиоце. Међутим, након саслушања сведока слика о почињеном злочину је задобила другачији изглед. Према њиховим изјавама, свештеник Матија Паутинов је са секиром у руци бацао камење на прозор Антонија Друшка, те је поменуто друштво сишло да га спречи, а при том му је Антонијев брат, Данијел Друшко, ударио шамар у покушају да му одузме секиру. Бискуп је оптужене послао у Рим да од папе траже опрост, али свештеника Антуна није казнио забраном богослужења јер није физички напао Паутина.²²

Као последњи пример у овом разматрању околности везаних за казну изопштења у позносредњовековом Котору, изабран је случај

Сцити и Драгоје Драго, а екскомуницирао их је средином XV века которски бискуп Фасеоло. Међутим, оба случаја је у корист свештеника решио његов наследник, которски бискуп Марко Нигрис.

²¹ Крупне грешке у преводу са латинског које су објављене у *Monumenta Montenegrina VI*, 120-121 уочила је и исправила L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 45-46, n.46.

²² О овом случају је детаљно, доносећи и препис документа који се чува у Бискупском архиву у Котору (ВАК I, 357), писала: L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 341-342, 461-463.

опата манастира Светог Ђорђа, Трипуна Болице, из средине XV века. Осим обиља података везаних за проблематичну личност опата Болице и његово кажњавање, овај случај говори и о снази штовања хостије. Опат Болица је био изузетно конфликтна личност, која је готово цео свој животни век улазила у сукобе, о чему је остало доста сачуваних писаних извора.²³ Сукоб са которским бискупом Анђелом Фасеолом је имао за последицу прво претње, а онда и саму екскомуникацију. Повода је било више: опустелост манастира Светог Ђорђа због опатове небриге, недржање богослужења, необзирање на бискупове наредбе да манастир мора имати капелана. Коначни скандал који је опат Болица приредио била је његова крађа богослужбених предмета - шкриње за мошти и сребрног калежа. Међутим, кап која је пресудила да опат Трипун Болица буде екскомунициран односила се на његово лоше чување хостије (*corpus Christi miserime tenet*) у дрвеној посуди пуној црвоточине. Изопштење је значило да је опату забрањено богослужење и давање Светих тајни, а другим свештеницима и верницима је наређено да га избегавају. Опат је био дужан да плати и новчану казну, између осталог и за набавку нове посуде за чување хостије.

Писани извори о суочавању Которана са интердиктом, као и одабрани примери екскомуницирања верника, лаика и свештеника, пружају сведочанство о заступљености и снази ових највећих црквених казни у свакодневном животу которске комуне у позном средњем веку. Након анализе ових појава као најважнији намећу се два закључка. Први се односи на број познатих казни интердиктом са којима се Котор суочио. Досадашње мишљење о једном интердикту проширено је на два позната случаја, оба изречена у кратком временском раздобљу. Због тога је претпостављено да је у основи ових сукоба лежао неки дубљи мотив. Други закључак се односи на казну екскомуникације. У складу са општом променом коју је ова казна доживела у позносредњовековној католичкој цркви и друштву, разлози њеног изрицања знатно су проширени и у Котору. Пораст броја кажњавања забраном примања и давања Светих тајни стајао је у директној вези са развојем култа хостије и значаја причешћа у позном средњем веку, о чему говоре и которски писани извори који су разматрани.

²³ О опату Трипуну Болици писао је опсежно Р. Butorac, *Opatija sv. Jurja kod Perasta*, Perast 1999, 30-37. У новије време, изворе везане за ову личност сакупила је и анализирао: L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki*, 121-130.

Valentina Živković

THE THREAT OF THE PENALTY OF EXCOMMUNICATION IN KOTOR (13TH – 15TH CENTURY)

Summary

Contempt for canonical laws and theological dogmas resulted firstly in rebuke and subsequently in the pronouncing of sentences, which were hierarchically classified according to the severity of the committed sins. The causes and consequences of punishing by excommunication and interdict in late medieval Kotor have undergone some analysis, based on written sources. Also under review were different causes for the appliance of these penalties – religious, political, economic, as well as those which pertained to the sins of individuals.

Prior to the well-known conflict between the city of Kotor and the Pope regarding the appointment of Bishop Sergije II de Bolica, which started in 1328 and gave rise to the imposing of an interdict on Kotor in 1330, the city encountered another instance of interdict imposition, theretofore unknown in the study of this subject matter. This was corroborated by the testament of a denizen of Kotor, Basilius Mathei, registered on October 22, 1327. Basilius had accentuated in this document that he took exception to offering gifts to the priests of Kotor until they were released from excommunication and addressed the Franciscans to lay him to rest and to hold *vigilias* and *pro remedio animae* mass. This mendicant religious order, moreover, had the license to perform all church rituals for the duration of the interdict period. The punishing of the citizens of Kotor with an interdict twice during a short period of time speaks of the dynamics of the conflict between the Pope and the city of Kotor and leads to deliberation regarding the existing of the profound underlying reasons for the conflict.

Judging by the preserved sources, the citizens of Kotor encountered the threats of excommunication repeatedly: in cases when the last will of the testator was unobserved, when monks indulged in marriage or bigamy, in trading during church holidays, as well as due to physical assaults upon priests and neglect of the monastery by an abbot, and lapses in the holding of church services and neglect of the host. A longer listing of sins which demanded excommunicating from Christian society also brought about a frequent application of this penalty, as well as effecting a strong and efficient clerical, social, political and economic weapon against unfit individuals.

Keywords: excommunication, interdict, Kotor, wills, Sacraments, trade, sin.

Чланак примљен: 26. 04. 2011.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 27. 06. 2011.